

V moskovskom vydavateľstve politickej literatúry vyšla nová kniha E. V. Ilienkovva *Dialektická logika. Eseje o dejinách i teórii* (Moskva 1974, 270 s.). Možno hneď na začiatku konštatovať, že ide o významnú prácu.

Ak prvá Ilienkovova kniha *Dialektika abstraktného a konkrétneho v Marxovom „Kapitáli“* (Moskva 1960) vyjadrovala prechod sovietskej filozofie od všeobecných diskusií o vzťahu formálnej logiky a dialektiky k bezprostrednému rozpracovaniu konkrétnych „kapitol“ samej dialektickej logiky (napr. postupu od abstraktného ku konkrétnemu), potom táto posledne vydaná Ilienkovova kniha charakterizuje prechod od už napísaných „paragrafov a dokonca kapitol budúcej Logiky“ (s. 3) k riešeniu otázky jej systematického výkladu. Ilenkov si, pravda, ani v tejto knihe „ešte nestavia úlohu systematického výkladu marxisticko-leninskej logiky“ (s. 269). Veľmi dobre vie, že takáto úloha „je nad sily jednotlivca“ a že jej realizácia môže byť iba vecou „kolektívneho úsilia“ (s. 269). Význam jeho knihy je však v tom, že vymedzuje „všeobecné princípy spoločnej práce“ (s. 3), pri výstavbe systému dialektiky ako logiky a teórie poznania marxizmu, že formuluje celý rad základných „podmienok a predpokladov ďalšej práce v tomto smere“ (s. 269).

Ústredný problém, o ktorý Ilenkovi ide, je vrátiť, resp. dodať logike jej skutočný predmet a význam. Ostrie jeho kritiky je zamerané proti novopozitivismu, v ktorého rukách sa logika zredukovala na čisto technickú disciplínu, na učenie o operatorike s jazykovými termínmi (s. 6). Logikou sa tu nazýva niečo, čo sa značne odlišuje od ponímania skutočných hraníc tejto vedy (s. 7). Logiku treba rozvinúť ako dialektiku: „Logika, ktorá sa stala dialektikou“, nie je len systémom operácií s termínmi jazyka, ale „ozajstnou ve-

dou o myslení, materialistickou vedou o odraze pohybu sveta v pohybe pojmov“, a pritom nielen vedou o myslení, ale „vedou o vývine všetkých vecí, tak materiálnych, ako aj duchovných“ (s. 5). Logika je — podľa Ilienkovva — „povinná ukázať, ako sa vyvíja myslenie“, ako odráža, t. j. „reprodukuje v pojmoch objekt jestvujúci mimo a nezávisle od vedomia a vôle“, ako „rekonštruuje jeho samovývin“, ako „ho znovuvytvára v logike pojmov, aby ho potom mohla znova vytvoriť aj v skutočnosti — v experimente, v praxi“ (s. 6). Z tohto hľadiska sa stáva prvoradou úlohou vedy o logike preskúmať pojem myslenia „ako ideálneho komponentu reálnej skutočnosti spoločenského človeka, pretvárajúceho svojou prácou aj vonkajšiu prírodu, aj seba samého“ (s. 5), a preskúmať sám pojem pojmu (s. 6). Tento ústredný problém Ilenkov analyzuje logicko-historickou metódou.

Autor člení svoju knihu na dve časti. Prvá má názov *Z dejín dialektiky* a druhá *Niektoré otázky marxisticko-leninskej dialektiky*. Prvú časť tvorí šesť a druhú päť esejí, každá z nich vytyčuje a rieši niektorú z kľúčových otázok výstavby dialektickej logiky; ukazuje, ako sa riešila historicky v dejinách filozofie a ako ju treba riešiť logicky v marxistickej filozofii. Ilenkovova kniha je teda „historicko-filozofickým výskumom“ (s. 3) vývinu pojmu logiky. Súčasne je však logickým rozborom takých zásadných otázok výstavby dialektickej logiky, ako sú: problém myslenia ako predmetu logiky, problém ideálna a idealizácie, otázka logických foriem a zákonov, problém miesta kategórie praxe vo vede o logike, problém totožnosti dialektiky, logiky a teórie poznania, problém dialektického protirečenia ako logického (myšlienkového) protirečenia, problém všeobecná ako genetického (konkrétneho)

všeobecná a i. Iljenkov sa tu ukazuje ako majster logicko-historickej metódy. Jednotlivé kľúčové problémy výstavby dialektiky ako logiky skúma vždy na základe rozboru toho filozofického systému, v ktorom boli historicky prvý raz jasne formulované. Ukazuje sa, že takáto konfrontácia logického a historického riešenia otázok je veľmi plodná a užitočná tak z hľadiska dejín filozofie, ako aj z hľadiska výstavby súčasného filozofického systému. Obohacuje jedno i druhé o mnoho nových postrehov a myšlienok.

Iljenkova kniha o dialektickej logike je obsažná a nabitá myšlienkami. Je preto veľmi ťažké zrekapitulovať jej základný obsah. Pokúsime sa však predsa len vyčleniť základné idey jednotlivých esejí.

Prvá črta (*o predmete logiky. Ako vznikol a v čom je problém?*) vytyčuje problém myslenia ako predmetu logiky. Všíma si stručne proces redukcie Aristotelovho učenia o povahe myslenia na „logiku“ stoikov, na „jednoduchý nástroj vedenia slovesných dišpút“ u stredovekých scholastikov, na „logiku kalkulu slov-znakov“ u Hobbesa a na „učenie o znakoch“ u Locka (s. 7–9). Na príklade Leibniza a Descarta ukazuje, že len čo veda o logike prekročí „čisto nominalistickú interpretáciu logiky“ (operovanie slovesnými či inými znakmi) a postaví si otázku skutočného teoretického ponímania myslenia, narazí na kardinálne problémy filozofie, ktorým sa nemôže vyhnúť: „Aký je vzájomný vzťah medzi vedením (súhrnom pojmov, teoretických konštrukcií, predstáv) a jeho predmetom...?“, „Ako sú v ľudskom indivíduu späté medzi sebou myseľ a telesné procesy?“ (s. 15). Aby sme mohli riešiť tento problém „pravdy“, resp. „problém totožnosti myslenia a bytia“ (s. 13), musíme nájsť „tretie“, „ktoré by sa raz prejavovalo ako myšlienka a po druhý raz ako bytie“ (s. 13). Hoci Leibniz a Descartes tento problém jasne postavili, nevedeli ho vyriešiť. Descartov „boh“ sprostredkujúci medzi bytím a myslením

je výrazom toho, že otázka totožnosti myslenia a bytia zostala absolútne nepochopená.

Druhá črta (*Myslenie ako atribút substancie*) ukazuje na základe reprodukcie Spinozových myšlienok, že uvedený problém v jeho descartovskej formulácii „je neriešiteľný iba preto, že je nesprávne postavený“ (s. 22). Nejestvujú dva predmety (myslenie a telo), ale jeden predmet, „mysliace telo živého, reálneho človeka“ (s. 22), pričom myslenie nie je produktom činnosti, ale sama činnosť, resp. „spôsob činnosti mysliaceho tela“ (s. 32). Celý problém sa preto redukuje na otázku, ako odlíšiť spôsob činnosti mysliaceho tela od spôsobu činnosti nemysliaceho tela či telesa. Tento problém je racionálne riešiteľný. Rozdiel je v tom, že mysliace telo aktívne organizuje formu svojho pohybu v priestore a čase podľa formy iného telesa (s. 33, 34). Od automatu sa líši tým, že „nemá vnútri seba nijakú hotovú schému činnosti a je práve preto schopné konať v súhlase s ľubovoľnou schémou, ktorú v danom momente diktuje“ vonkajšie veci (s. 37). V tejto súvislosti Iljenkov zdôrazňuje najmä to, že treba vyjsť za hranice rozboru iba toho, čo sa deje vnútri samého mysliaceho tela, a pochopiť myslenie ako *funkciu*, ako spôsob konania mysliacej veci vo svete všetkých ostatných vecí (s. 38, 54). Z tohto hľadiska osvetľuje aj pojem omylu a pojem univerzality myslenia.

Tretia črta (*Logika a dialektika*) nastoľuje problém vzťahu logiky a dialektiky. Ukazuje, ako Kant v súvislosti s rozlíšením empirického a teoretického všeobecna rozlíšil všeobecnú a transcendentálnu logiku a transcendentálnu dialektiku, t. j. ako rozšíril predmet logiky o kategoriálnu schému myslenia, o princípy výstavby teórie, o regulatívnu a konštruktívnu úlohu ideí v pohybe poznania. Podľa Iljenkova až v tejto „kritike rozumu“ logika „po prvý raz získala zákonné právo byť a nazývať sa *vedou o myslení*, vedou o všeobecných a nevyhnutných formách

a zákonitostiach skutočného myslenia, ktoré spracúva údaje skúsenosti, nazerania, predstavy“ (s. 81–82). Do logiky sa včlenila ako jej zavŕšenie dialektika a dialektické protirečenie sa stalo centrálnym problémom logiky vedy (s. 82). Kant však — ako ukazuje Ilienkov — nepodáva svoj vlastný systém kategórií, načrtáva iba všeobecne úlohu jeho vybudovania. Kategórie chápe len ako „čisto logické formy“, a preto jeho transcendentálna logika vystupuje „len ako logika, iba ako učenie o myslení“ (s. 71–72). Tak isto dialektické protirečenie vystupuje u Kanta iba v podobe antinómie, len ako trest za transcendentálne uplatnenie rozmyslu, ako indikátor toho, že si postavil úlohu (vyššej syntézy), ktorú nemôže vyriešiť (s. 76). „Pritom antinómie by bolo možné zlikvidovať iba jediným spôsobom: tým, že sa z logiky vyhodí práve polovica jej zákonitých kategoriálnych schém syntézy, t. j. že sa v každej dvojici vyhlási jedna kategória za základnú a druhá za nepoužiteľnú vo vedeckom arzenáli“ (s. 78–79). Tak to robila predošlá metafyzika. Metafyzika sa tu však nachádza v postavení Buridanovho osla, ktorý si má vybrať medzi dvoma rovnako logickými systémami predstáv o najdôležitejších životných problémoch (s. 79, 101). Ilienkov konštatuje, že Kantova „dialektika“ neukazovala nijakú cestu riešenia ideových konfliktov, konflikt označovala za prirodzený stav vedy a ideovým protivníkom radila hľadať cestu kompromisu podľa pravidla „ži a daj žiť iným“ (s. 82).

Štvrtá črta (*Princíp výstavby logiky. Dualizmus alebo monizmus*) rozoberá na príklade Fichteho a Schellinga problém výstavby uceleného logického systému, ktorý by sám spĺňal tie logické princípy, ktoré hlása. Z tohto hľadiska bola Kantova logika dualistická: myslenie o veciach daných v predstave sa riadi „logikou pravdy“ a myslenia o myslení sa riadi princípmi „transcendentálnej dialektiky“. Fichte a Schelling hľadajú prekonanie tohto logického dualizmu, le-

bo „logika nemôže uznávať dva vzájomné sa vylučujúce systémy“ (s. 84). Stredobodom pozornosti sa stáva otázka neprotirečivého systému a riešenie otázky vzájomne si protirečiacich sústav sa hľadá na podklade „praktickej činnosti“ (s. 100). Fichte jednoducho redukuje protiklad veci a vedomia (objektu a pojmu) na protiklad vnútri samého Ja, na protiklad živeľnej a vedomej činnosti Ja. Všetky kantovské antinómie redukuje na jedinú, „na protirečenie medzi dvoma polovicami jedného a toho istého Ja“, ktoré sa zjednocujú v pojme činnosti (s. 104). Úlohou myslenia je preto — podľa neho — vedomie reprodukovat' to, čo predtým produkovalo živeľne. Zákony a pravidlá diskurzívneho myslenia chápe ako uvedomené a v logických schémach vyjadrené zákony intuitívneho myslenia (s. 88). V tomto zmysle nadraduje náuku o vede logike a požaduje, aby sa z nej vyvodili zákony a kategórie logiky. Ilienkov ukazuje, ako Fichte pri pokuse o vybudovanie neprotirečivého logického systému narazil na problém vzťahu syntézy pojmov (vznikania nových poznatkov) a zákona neprotirečenia: alebo je zákaz protirečenia absolútny a vtedy nie je možná nijaká syntéza, alebo jestvuje vývin a syntéza pojmov, ktorá potom narúša absolútnu požiadavku zákazu protirečenia (s. 96). Fichte sám tento problém nevyriešil. Pojem považuje za neprotirečivý, ale to, čo je v pojme nemysliteľné, sa deje v predstave, v nazeraní. Považuje preto práva nazerania za vyššie ako práva formálnej logiky (s. 96).

Fichteho kritiku Kanta Ilienkov hodnotí ako kritiku sprava. Fichte — ako ukazuje — sa zbavil kantovských antinómií len za cenu ich reprodukcie vnútri samého pojmu „činnosti“, za cenu ich prenesenia do oblasti individuálnej psychiky, kde sa stávajú definitívne neriešiteľnými (s. 105). Po inej ceste sa rozvíja pojem logiky vo filozofii Schellinga a Hegla. Schellingova filozofia vystupuje ako jednota dvoch formálno-logicky nezlučiteľných pojmových systémov: Ja a Nie-Ja (transcendentálnej

filozofie a naturfilozofie). Prechod protikladov Ja a Nie-Ja sa nedá vyjadriť v neprotirečivom pojme a nedá sa vtesnať do rámca formálno-logických pravidiel (totožnosti, neprotirečenia), je skôr vecou „života“, „obrazotvornosti“, „tvorivosti“. Zákony, ktoré spájajú obidve tieto pojmové oblasti, nemajú charakter striktné formulovaných pravidiel a nepodliehajú formálnej schematizácii. Podobajú sa skôr intelektuálnej a estetickéj intuícii. Preto Schelling prichádza k záveru, že „ozajstná pravda nemôže byť uchopená a vyjadrená cez pojem“, že nie veda, ale umenie „je najvyššou formou dialektickej činnosti“ (s. 116). Ako ukazuje Ilienkov, Schelling presadil dialektiku ako ozajstnú teóriu poznania, ale za cenu pretrhnutia jej súvislosti s logikou. „Po Schellingovi bol problém už v tom, ako *zjednotiť dialektiku* ako ozajstnú schému vyvíjajúceho sa vedenia a *logiku* ako systém pravidiel myslenia vôbec“ (s. 118).

Piata črta (*Dialektika ako logika*) rozoberá otázku vzťahu logických pravidiel k zákonom skutočného myslenia. Poukazuje na to, že Hegel, ktorý si prvý postavil za úlohu uviesť teóriu myslenia do súladu s jej skutočným predmetom (t. j. logickej teórie s praxou myslenia), vytýčil závažné otázky, týkajúce sa fundamentálnych pojmov logiky ako vedy. Ide predovšetkým o Heglovo pochopenie myslenia ako kolektívnej ľudskej činnosti, ktoré vystupuje voči individuálno-psychickému mysleniu ako niečo objektívne. Hegel, ako ukazuje Ilienkov, bol ďalej „prvým z profesionálnych logikov, ktorý rozhodne a vedome odmietol starodávny predsudok, podľa ktorého myslenie vystupuje pred bádateľom iba v podobe reči“ (s. 126), a dokázal, že sa prejavuje aj v mnohých iných formách, a to predovšetkým vo forme ľudských činov a ich výsledkov. Vďaka tomu mohol po prvý raz v dejinách logiky postaviť otázku „analýzy myslenia z hľadiska formy“ (s. 129), pochopiť logické formy (kategórie) ako „formy činnosti, ktoré sa práve tak dobre

uskutočňujú tak v pohybe slov-termínov, ako aj v pohybe vecí včlenených do činnosti mysliacej bytosti“ (s. 130). To umožnilo Heglovi pochopiť kategórie ako „univerzálne formy vznikania ľubovoľného objektu v myslení“, resp. ako „všeobecné určenia objektu, akým ho vidí veda“ (s. 150), a pochopiť logiku ako výskum objektívnych zákonov riadiacich subjektívnu činnosť individuí (s. 147). Hegel vytvoril prvý systém kategórií dialektickej logiky. Ako jeden z prvých vidí hlavnú úlohu (dialektickej) logiky nie v hromadení antimónií, ale v „konkrétnom riešení protirečení, do ktorých nevyhnutne upadá myslenie, vedome sa riadiace tradičnou, čisto formálnou logikou“ (s. 136–137); pokúša sa prekonať formálno-logické učenie o pojme ako abstraktnej všeobecnosti a pochopiť pojem ako výraz „skutočného zákona vzniku, vývinu a zániku jednotlivých vecí“ (s. 134). Ilienkov súčasne ukazuje, ako Heglova myšlienka, že myslenie sa spredmetňuje nielen v jazyku slov, ale aj v „jazyku“ vecí, ho privádza na okraj pochopenia úlohy praxe v teórii logiky (s. 152–153).

Šiesta črta (*Ešte raz o princípe výstavby logiky. Idealizmus alebo materializmus*) ukazuje na základe rozboru Feuerbachovej kritiky heglovského idealizmu protikladnosť prístupy materializmu a idealizmu k otázke „totožnosti myslenia a bytia“. K spinozovskej myšlienke o myslení ako spôsobe činného jestvovania materiálnej bytosti v reálnom priestore a čase tu pribúda myšlienka o totožnosti sveta, ktorého sa zmocňuje zmyslami, so svetom, ktorého sa zmocňujeme myslením (s. 164), resp. pochopenie toho, že „logické formy a zákonitosti nie sú nič iné ako uvedomené univerzálne formy a zákonitosti bytia“, t. j. reálneho sveta, ktorý je človeku daný v jeho zmysloch (s. 161).

Siedma črta (*K otázke dialekticko-materialistickej kritiky objektívneho idealizmu*) je dôslednou a celkom netradičnou kritikou Heglovho idealizmu. Ilienkov nevidí koreň Heglovho idealizmu v sa-

mom stotožnení subjektívneho a objektívneho (v rámci logiky totiž jedno aj druhé je tým istým myslením), ale v tom, že Hegel zostáva čistým logikom a chápe prax len potiaľ, pokiaľ je realizáciou plánu, idey, pojmu. Mysticismus jeho logiky vzniká tam, kde sa „špecifické hľadisko ex professo“ vydáva za „jedine vedecké hľadisko“, kde sa „rozšírená reprodukcia pojmu“ vydáva za jeho „samopohyb“, kde sa myšlienkový cyklus „slovo-čin-slovo“ vytrhuje z praktického cyklu „vec-čin-slovo-čin-vec“ a stavia proti nemu ako proti svojej odcudzenej forme bytia (s. 170, 171, 181 a i). Preto Ilienkov správne vidí cestu prekonania heglovskej koncepcie myslenia v revolučnej kritike celého sveta odcudzenia, t. j. sveta tovarovo-kapitalistických vzťahov. Práve takú kritiku aj uskutočnili klasici marxizmu-leninizmu.

Ôsma črta (*Materialistické ponímanie myslenia ako predmetu logiky*) sa zameriava najmä na vyjasnenie pojmu ideálna. Tento problém sa rieši na základe včlenenia kategórie spoločenskej praxe do teórie logiky. „Medzi nazerajúcim a mysliacim človekom a samou prírodou osebe existuje veľmi dôležitý sprostredkujúci článok, cez ktorý sa mení príroda na myšlienku a myšlienka na teleso prírody. Je to prax, práca, výroba“ (s. 183). Ilienkov charakterizuje ideálno ako „spoločensky určitú formu aktívnej ľudskej bytosti“, resp. ako formu veci jestvujúcu mimo samej veci, v ľudskom mozgu, zakódovanú v podobe neuromozgových štruktúr a štruktúr jazyka a plniacu funkciu „spoločensky určitej formy aktivity ľudskej bytosti“ (s. 187–190). Ideálno ako forma ľudskej činnosti existuje len v činnosti a nie v jej výsledku (s. 201), existuje len v ustavične sa obnovujúcom cyklickom pohybe, včlenenom do praktickej činnosti spoločenského človeka (ako moment cyklu „vec-čin-slovo-čin-vec“, s. 193). Z tohto hľadiska treba pochopiť „formy myslenia, kategórie“ ako „odraz všeobecných foriem zmyslovo-predmetnej činnosti spoločenského človeka vo vedomí“ (s. 207), resp.

ako odraz tých všeobecných prírodných zákonov, podľa ktorých jedine je možná praktická premena prírody (pozri s. 210).

Deviata črta (*O zhode logiky s dialektikou a teóriou poznania materializmu*) sa zaoberá interpretáciou Leninovej myšlienky o totožnosti dialektiky, logiky a teórie poznania. Ilienkov ju chápe v zmysle „úplnej totožnosti, úplnej zhody v predmetoch a v sústave kategórií“ (s. 227). Logika nie je ani len časťou teórie poznania (v kantovskom zmysle), ani len teóriou myslenia o myslení, ale aj teóriou myslenia o objektívnej skutočnosti. Jej predmetom sú teda všeobecné, univerzálne formy a zákony vývinu vôbec, odrážané prostredníctvom kategoriálnych určení v podobe foriem a zákonov myslenia (s. 227). Logika sa charakterizuje ako veda o „objektívnych zákonoch subjektívnej činnosti“ (s. 211), ako veda o formách a zákonoch, v ktorých prebieha každý tak objektívny, ako subjektívny proces (s. 229). Kategórie sa chápu ako stupienky odrážajúce štádiá vzniku konkrétneho celku a jeho duchovno-teoretickej rekonštrukcie (s. 230).

Desiata črta (*Protirečenie ako kategória dialektickej logiky*) je pokusom o riešenie otázky, či je možné protirečenie v myslení. Problém spočíva v tom, že v myslení vznikajú nielen také logické protirečenia, ktoré majú pôvod v „terminologicko-sémantickej“ oblasti a ktoré v správnom myslení nesmú byť, ale aj také logické protirečenia, ktoré sú odrazom vnútornej rozpornosti objektu a sú v teoretickom myslení nevyhnutné. Prvé z nich „musí vyčleniť formálnu analýzu“ (s. 248), druhé rieši dialektickú logiku. „Dialektika ako logika je prostriedkom riešenia“ takých protirečení, v ktorých uviazlo metafyzické myslenie (s. 233), umožňujú také riešenie protirečení, ktoré vedie k vývinu teórie (s. 237). Je takým spôsobom riešenia antinómií, v ktorom sa zachováva objektívny rozpor v myslení, pričom stráca charakter formálno-logického protirečenia (s. 239). Je takým

spôsobom, ktorý uvádza do súladu logické riešenie protirečenia s jeho objektívnym riešením, rieši ho logicky tak, ako sa objektívne rieši v samej praxi (pozri s. 246).

Jedenásta črta (*Problém všeobecná v dialektike*) je náčrtom ďalšieho závažného problému — odlíšenia abstraktne a konkrétne všeobecného. Podľa Ilienkov existujú v otázke všeobecná „dve nezlučiteľné pozície v logike“, „pozícia dialektiky“ a „formálne ponímanie“ (s. 251). Hľadisko formálnej logiky charakterizuje ako hľadisko abstraktnej všeobecnosti. Hľadisko dialektiky charakterizuje ako hľadisko „genetickej všeobecnosti“. Genetické (konkrétne) všeobecno sa charakterizuje ako „vlastná *substancia*“ mnohotvárných indivíduí, ako „konkrétna forma ich vzájomného pôsobenia“, ako ich zákon, pričom ako reálny zákon (ktorý je iba tendenciou), a nie ako abstraktné pravidlo (s. 262 262), Všeobecno v takomto poňatí stelesňuje v sebe všetko bohatstvo zvláštného a jednotlivého.

Ilenkov nijako nezastiera fakt, že v sovietskej literatúre sa doteraz „neustálila jednomyselná interpretácia leninských téz“ o dialektike ako logike (s. 212). Sám reprezentuje jednu z takýchto interpretácií. Ak napr. P. V. Kopnin tvrdil, že existujú dve logiky, formálna a dialektická, Ilenkov zastáva názor, že „dialektika a iba dialektika je skutočná logika, v sú-

hlase s ktorou sa deje pokrok súčasného myslenia“ (s. 212). Ilenkovovo stanovisko v skutočnosti rieši iba vzťah medzi „starou“ formálnou logikou a dialektikou, kým Kopninovi išlo o vzťah matematickej (symbolickej) logiky a dialektiky. Ak „starú“ formálnu logiku bolo možné obviňovať často z metafyziky (antidialektiky), nemožno to isté obvinenie vzťahovať na súčasnú formálnu logiku, ktorá sa vyčlenila z filozofie a nerobí si nároky byť gnozeológiou a ontológiou. Obviňovať matematickú (symbolickú) logiku ako takú z metafyziky by znamenalo preberať jej *novopozitivistickú interpretáciu*, t. j. dostať sa do rozporu s tým cieľom, ktorý Ilenkov sleduje: prekonať úzke pozitivistické poňatie logiky a rozvinúť logiku ako dialektiku. Nazdávame sa preto, že jednou zo základných úloh výstavby dialektickej logiky je objasnenie vzťahu (korešpondencie) matematickej (symbolickej) logiky a dialektiky ako teórie poznania a logiky. Ilenkov nenaznačuje cestu riešenia tejto čiastkovej úlohy, aj keď si pre to vytvára isté predpoklady (zdôraznením významu reči ako bezprostrednej predmetnej formy myslenia).

Napriek tejto výhrade treba uznať, že Ilenkovova *Dialektická logika* je významným prínosom k riešeniu problému dialektiky ako logiky marxizmu.

V. Černík

GERCENOVA SOCIÁLNA FILOZOFIA

Z. V. SMIRNOVA, *Sociálna filozofia A. I. Gercena*

Prácu Z. V. Smirnovovej *Sociálna filozofia A. I. Gercena*. Moskva 1973, 290 s., môžeme zaradiť k problematike začiatkov socialistického myslenia v Rusku. V sovietskej literatúre sa objavujú stále novšie práce s touto tematikou a jej bibliografia obsahuje už stovky monografií, článkov a štúdií. Významné miesto v tejto oblasti patrí A. I. Gercenovi. Jeho výraz-

ná osobnosť a dielo stávajú sa pri skúmaní určujúcich myšlienkových prúdov doby, keď sa kladli začiatky socialistického myslenia v Rusku, dôležitým prvkom pre jej poznanie a zhodnotenie.

Smirnovovej práca je periodizovaná údajmi, ktoré sú zhodou okolností dôležité aj v Gercenovom osobnom živote. Prvá časť je vymedzená Gercenovým odchodom